

พระพุทธศาสนากับการเสริมสร้างจิตอาสา

BUDDHISM AND THE PROMOTION OF VOLUNTEERISM

พระครูปริยัติโพธิวงศ์ (ธีระชัย ภักดิ์)^{1*}, พระครูปริยัติมงคลบัณฑิต (ประพันธ์ ไทยใหญ่)²,

พระครูสุตคุณาลงกรณ์ (ชาญณรงค์ กุลวงษ์)¹

Phrakhrupariyatphothiwong (Theerachai Pukmee)^{1*}, Phrakhrupariyatmongkhonbudit (Praphan Thaiyai)²,

Phrakhrusutakunalongkorn (Chanarong Kullawong)¹

¹คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²Faculty of Social Sciences, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

*Corresponding Author E-mail: theerachai.puk@mcu.ac.th

Received February 5, 2026; Revised March 6, 2026; Accepted March 10, 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาถึงการปลูกฝังจิตอาสาตามแนวพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม โดยเน้นการพัฒนาจิตใจภายในของบุคคลเป็นพื้นฐาน แล้วขยายผลไปสู่พฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคม แนวคิดเรื่องจิตสำนึก จิตอาสา และจิตสาธารณะ สะท้อนถึงความตระหนักรู้ในหน้าที่ ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และความสมัครใจในการทำความดีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นและสังคมโดยไม่หวังผลตอบแทนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการเสริมสร้างจิตอาสา โดยเฉพาะหลักภavana 4 ซึ่งมุ่งพัฒนามนุษย์ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา ช่วยหล่อหลอมให้บุคคลมีวินัย มีจิตใจเข้มแข็ง มีเมตตา และมีปัญญาในการดำเนินชีวิตและแก้ไขปัญหาสังคมอย่างเหมาะสม นอกจากนี้ หลักพรหมวิหารธรรม 4 ทำหน้าที่เป็นรากฐานทางจิตใจที่ส่งเสริมคุณธรรม ความเอื้ออาทร และความเป็นธรรมในการอยู่ร่วมกัน และหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้จิตสาธารณะแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการให้ การพูดจาดี การบำเพ็ญประโยชน์ และการวางตนอย่างเสมอภาค การปลูกฝังจิตอาสาตามแนวพระพุทธศาสนาเป็นผลจากการพัฒนาจิตใจภายในอย่างต่อเนื่อง อันนำไปสู่การสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพ มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เคารพสิทธิของผู้อื่น และพร้อมเสียสละเพื่อสังคม ซึ่งจะส่งเสริมความสงบเรียบร้อย ความสามัคคีและการพัฒนาสังคมอย่างสันติ

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา, การเสริมสร้าง, จิตอาสา

Abstract

This article aimed to study the cultivation of volunteerism according to Buddhist principles, a holistic human development process that emphasized the development of an individual's inner self as a foundation, then extending to behavior and social relationships. The concepts of consciousness, volunteerism, and public spirit reflect an awareness of duty and responsibility to the community, and willingness to do good for the benefit of others and society without expecting anything in return. Buddhism principles provide a crucial framework for fostering volunteerism, particularly Bhavana 4, the Fourfold Development, which aimed to

develop individuals in physical, moral, mental, and intellectual aspects. These principles cultivate discipline, strong willpower, compassion, and the wisdom to live life and solve social problems appropriately. Furthermore, Brahmaviharadhamma 4, the Four Sublime States, serve as a mental foundation promoting virtue, compassion, and fairness in co-existence. Sanghahavatthu 4, the Four Principles of Social Harmony, are key mechanisms for tangible expression of public spirit through giving, kind speech, beneficial actions, and treating everyone equally. Cultivating volunteerism according to Buddhism principles results from continuous inner development, leading to the creation of quality citizens who are responsible to the community, respect the rights of others, and are willing to sacrifice for society. This, in turn, promotes peace, unity, and peaceful social development.

Keyword: Buddhism, Promotion, Volunteer

บทนำ

พุทธศาสนา คือ รากฐานทางวัฒนธรรมและสถาบันหลักที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทย โดยมีบทบาทสำคัญในการขัดเกลาทางสังคมและหล่อหลอมพฤติกรรมให้บุคคลเป็นคนดีตามหลักจริยธรรม ส่งผลให้สมาชิกในสังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขและเกื้อกูลกันอย่างมีเอกภาพ และศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งธรรมจรรยาและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม และเมื่อมีปัญหาต่าง ๆ ก็สามารถใช้หลักธรรมทางศาสนาเป็นแนวทางแก้ไขในปัญหาที่เกิดขึ้นได้ พระพุทธศาสนาจะไม่ปรากฏคำว่าจิตอาสา แต่เมื่อพิจารณาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้สอนให้เราทำความดี และถือว่าศาสนาเป็นรากฐานของศีลธรรมที่สร้างมนุษย์ขึ้นมาได้อย่างสมบูรณ์ มีความเอื้อเฟื้อ เสียสละต่อเพื่อนมนุษย์และสังคมส่วนรวม ซึ่งมีความหมายคล้ายกับความหมายของคำว่า จิตอาสา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นอย่างแท้จริง โดยไม่ได้เห็นแก่ประโยชน์ ส่วนพระองค์เลย พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างในทางเสียสละ โดยยึดหลักที่ว่า “การใดที่จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ก็พยายามทำการนั้นให้สำเร็จลุล่วงไป แม้จะต้องเสียสละประโยชน์ส่วนตนไปบ้าง ก็ไม่ควรนำมาคำนึงถึง” (วัดบวรนิเวศวิหาร, 2532)

ในสภาวะสังคมปัจจุบันที่เผชิญวิกฤตและความเดือดร้อนหลากหลายรูปแบบ การปลูกฝัง จิตอาสา หรือจิตสาธารณะ จึงเป็นภารกิจเร่งด่วนเพื่อสร้างสังคมแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูล โดยมีหัวใจสำคัญ คือ การนำหลักพุทธธรรมมาเป็นรากฐานในการพัฒนาจิตบริการที่มุ่งเน้นการคิดดีและปฏิบัติด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์ เพื่อบรรเทาทุกข์และสร้างความสุขให้แก่ผู้อื่น อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน (สัมพันธคงพูนทรัพย์, 2560) จิตอาสาตามทัศนะของสังคมปัจจุบันนี้เป็นถึงจิตที่ยกระดับปัญญาภายในซึ่งเป็นการบ่งบอกให้รู้ความหมายของจิตอาสาว่ามีลักษณะที่เป็นจิตที่มีความรู้ตื่นและรู้สึกตัวมีเจตนาเป็นกุศล ตระหนักถึงคุณค่าของผู้อื่นและของส่วนรวม มีจิตอาสาร่วมกัน จิตที่ไม่เห็นแก่ตัวและเสียสละเพื่อสาธารณประโยชน์ มีความสมัครใจช่วยเหลือ เผื่อแผ่ แบ่งปัน มีน้ำใจ สำนึกในความรับผิดชอบ และคิดให้บริการผู้อื่นและสังคมด้วยความเสียสละ จิตที่มีความเอื้อเฟื้อต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม จิตที่มีเจตนารมณ์เพื่อประโยชน์สุขของสังคม และสิ่งแวดล้อมมีเจตนารมณ์เพื่อประโยชน์สุขแก่โลกและจิตที่ประกอบด้วยคุณธรรม และเป็นจิตที่ประกอบด้วยกุศลธรรม การมีจิตอาสาในสังคมจะส่งผลต่อการพัฒนาทั้งในระดับของปัจเจกบุคคลและส่งผลถึงระดับสังคม หากสังคมใดมีการส่งเสริมให้เกิดการมีจิตอาสาจะทำให้สังคมนั้นมีความสุขสงบร่มเย็น (พระครูปริยัติพัชรธรรม, 2567)

“จิตอาสา” ในวาระแห่งชาติ มีความหมายสอดคล้องกับหลัก “ทานและการอาสาสมัคร” แม้จะมีการบัญญัติคำเรียกที่หลากหลาย เช่น “จิตอาสา” หรือ “จิตสาธารณะ” แต่ล้วนสะท้อนสาระเดียวกัน คือ การเริ่มต้นจากการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น แล้วขยายไปสู่การเผื่อแผ่ แบ่งปัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้คน และชุมชน อันเป็นพฤติกรรมที่มุ่งสร้างประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมอย่างแท้จริง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2550) จิตสาธารณะเป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่สังคมคาดหวังให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลที่เป็นสมาชิกของสังคม โดยเป็นความรู้สึกนึกคิดภายในตัวบุคคลที่เกิดจากการเรียนรู้และซึมซับเอาไวจนกลายเป็นจิตสำนึกที่คงอยู่และติดตัวบุคคลนั้น ๆ ตลอดไป เช่น ผู้ที่เคารพกฎจราจรจะไม่มีการฝ่าฝืนกฎจราจรแม้จะเป็นเพียงความผิดเล็กน้อย บุคคลที่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมจะไม่ขัดเขียนทำลาย สร้างความเสียหายให้แก่สาธารณสมบัติเป็นต้น ดังนั้น จิตสาธารณะจึงเป็นสำนึกของบุคคลที่ก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย ความเอื้ออาทรของสมาชิกในสังคม ความเป็นเอกภาพ สามัคคีและความสงบเรียบร้อยของสังคมในทางตรงข้ามหากสมาชิกในสังคมขาดความมีจิตสาธารณะแล้วย่อมยากที่จะเกิดความสงบเรียบร้อย ขาดความมีระเบียบ ปราศจากการพึ่งพาอาศัยกันและกัน ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบ (ปัญญา รุ่งเรือง, 2562)

ดังนั้น บทความวิชาการนี้จึงศึกษาถึงแนวคิดและความหมายของจิตสาธารณะในมิติทางพระพุทธศาสนา โดยมุ่งวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนที่สะท้อนการเสียสละ การเอื้อเฟื้อเกื้อกูล และการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม ตลอดจนบทบาทของพระพุทธศาสนาในการหล่อหลอมจิตสำนึกของบุคคลและสังคมไทย เพื่อเป็นฐานทางคุณธรรมในการสร้างความสามัคคี ความสงบสุข และการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนในสังคมปัจจุบัน

ความหมายของจิตอาสา

จิตอาสามาจากคำว่า จิต หมายถึง สิ่งที่มีหน้าที่รู้คิด และนึก และรวมกับคำว่า อาสา หมายถึง ความหวัง ความต้องการ รับทำด้วยความเต็มใจ หรือจิตแห่งการให้ความดีงามทั้งปวงแก่เพื่อนมนุษย์โดยเต็มใจ สมครใจ อิ่มใจซาบซึ้งใจ ปิติสุขที่พร้อมจะเสียสละเวลา แรงกาย และสติปัญญาเพื่อสาธารณประโยชน์ ในการทำกิจกรรม หรือสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน และมีความสุขที่ได้ช่วยเหลือผู้อื่นเป็นจิตที่ไม่นิ่งดูตาย เมื่อพบเห็นปัญหาหรือความทุกข์ยากที่เกิดขึ้นกับผู้คนเป็นจิตที่มีความสุข (ชิสา จิรกวินการ, 2566) ความเป็นผู้มีจิตอาสา ไม่ใช่ภาวะที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองแบบฉับพลัน แต่เป็นภาวะที่ต้องเรียนรู้ รวมถึงการตระหนักรู้ด้วยตนเองอย่างลุ่มลึก และต้องพัฒนา ฝึกฝนด้วยหลักการอย่างต่อเนื่องจนกว่าจะมีจิตอาสาอย่างแท้จริง (พระครูวิลาศกาญจนธรรม, 2565) ความสำนึกของบุคคลที่มีต่อส่วนรวม หรือจิตสาธารณะ หมายถึง จิตใจที่มุ่งเป็นผู้ให้ คิดดี คิดในทางบวก และมีความหวังดีต่อผู้อื่น แสดงออกด้วยความสมัครใจ เต็มใจ และตั้งใจช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ซึ่งก่อให้เกิดความสุขทางจิตใจแก่ผู้ปฏิบัติ บุคคลที่มีจิตสาธารณะจะแสดงพฤติกรรมอาสาทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม จนเว้นการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหาย มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพย์สินสาธารณะ และเคารพสิทธิของผู้อื่นในการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินส่วนรวมร่วมกัน (วิชัย วงษ์ใหญ่, 2554)

คำว่า “จิตสาธารณะ” หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ชุมชน และสังคม ด้วยความเต็มใจ กระตือรือร้น โดยไม่หวังผลตอบแทนและยังได้นิยามความหมายของ “ผู้มีจิตสาธารณะ” อีกว่า ผู้ที่มีลักษณะเป็นผู้ให้และช่วยเหลือผู้อื่น แบ่งปันความสุขส่วนตนเพื่อทำประโยชน์แก่ส่วนรวม เข้าใจ เห็นใจผู้ที่มีความเดือดร้อน อาสาช่วยเหลือสังคม อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ด้วยแรงกาย สติปัญญา ลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา หรือร่วมสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้เกิดในชุมชน โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2555) จิตสาธารณะเป็นการรู้จักเอาใจใส่เป็นธุระและเข้าร่วมในเรื่องของส่วนรวมที่เป็นประโยชน์ต่อชาติ การมีจิตสาธารณะ คือ คุณลักษณะของการ

เป็นผู้ให้ที่พร้อมเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยแสดงออกผ่านความเต็มใจและกระตือรือร้นในการช่วยเหลือผู้อื่น ชุมชน และสังคมโดยไม่หวังผลตอบแทน ซึ่งครอบคลุมทั้งการอาสาแก้ปัญหา การแบ่งปันทรัพยากร สติปัญญา และร่างกาย เพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของผู้อื่น ตลอดจนการร่วมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้เกิดขึ้นในสังคมด้วยความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจอย่างแท้จริง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2552) การรู้จักเอาใจใส่ เป็นธุระและเข้าร่วมในเรื่องของส่วนรวม ตระหนักในหน้าที่และความรับผิดชอบที่ต้องดูแลรักษาสมบัติของส่วนรวม เป็นลักษณะของพลเมืองดี (ดวงกมล ทองอยู่, 2555) การตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมก่อให้เกิดความรู้สึกละอายใจและพฤติกรรมที่มุ่งกระทำการเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม โดยคำนึงถึงประโยชน์ร่วมและมีความรับผิดชอบต่อสาธารณะ ถือเป็นหน้าที่ในการดูแลรักษาสมบัติของส่วนรวม ใช้ทรัพยากรสาธารณะอย่างรู้คุณค่า ไม่ยึดครองเป็นของตนเอง และเปิดโอกาสให้ผู้อื่นสามารถใช้ประโยชน์จากของส่วนรวมได้อย่างเท่าเทียม (จิราภรณ์ พงษ์ศรีทัศน์, 2555)

สรุปได้ว่า จิตสำนึก จิตอาสา และจิตสาธารณะ ล้วนหมายถึงความตระหนักรู้และความสมัครใจของบุคคลในการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม โดยไม่หวังผลตอบแทน เป็นจิตใจของผู้ให้ มีความเอื้ออาทร เห็นอกเห็นใจ และรับผิดชอบต่อสังคม บุคคลที่มีจิตสาธารณะจะแสดงพฤติกรรมช่วยเหลือผู้อื่น ร่วมดูแลรักษาทรัพยากรสาธารณะ เคารพสิทธิของผู้อื่น และงดเว้นการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหาย อันนำไปสู่ความสงบเรียบร้อยและความสามัคคีของสังคมโดยรวม

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมจิตอาสา

พระพุทธศาสนามุ่งเน้นการพัฒนาจิตเป็นหัวใจสำคัญ เนื่องจากจิตเป็นสิ่งที่ควบคุมได้ยาก มีความเปลี่ยนแปลงรวดเร็ว และมักโน้มเอียงไปสู่การแสวงหาอารมณ์ที่พึงปรารถนา อย่างไรก็ตาม หากจิตได้รับการฝึกฝนและพัฒนาอย่างถูกต้องแล้ว ย่อมนำมาซึ่งความสุขและความสงบแก่ผู้ปฏิบัติ ผู้มีปัญญาก็ควรรักษาและคุ้มครองจิตที่เห็นได้ยากและมีความละเอียดอ่อนยิ่ง เพราะจิตที่ได้รับการอบรมด้วยคุณธรรมย่อมนำไปสู่ความสุขทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจิตสาธารณะ มีอยู่เป็นจำนวนมาก ในที่นี้ผู้เขียนได้นำเสนอเฉพาะหลักธรรมสำคัญที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างและพัฒนาจิตสาธารณะ ดังต่อไปนี้

1. หลักกาวนา 4

หลักกาวนา 4 (อง.ปญจก. 22/79/121) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ในพระพุทธศาสนา อธิบายความหมายของการพัฒนาว่าเป็นการฝึกอบรมและทำให้เกิดขึ้นอย่างรอบด้าน คือ

1.1 กายกาวนา คือการพัฒนากายและการฝึกฝนการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพผ่านอินทรีย์ทั้งห้าอย่างเหมาะสม เพื่อส่งเสริมกุศลธรรมและลดอกุศลธรรม

1.2 ศีลกาวนา คือการพัฒนาความประพฤติให้อยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น สามารถอยู่ร่วมกับสังคมอย่างเกื้อกูล

1.3 จิตตกาวนา คือการพัฒนาจิตใจให้เข้มแข็ง มั่นคง และองกามด้วยคุณธรรม เช่น เมตตา ความเพียร ความอดทน สมาธิ และความผ่องใสเป็นสุข

1.4 ปัญญาภาวนา คือการพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจสรรพสิ่งตามความเป็นจริง เห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถแก้ไขปัญหได้ด้วยปัญญาและนำไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ ดังนั้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงต้องบูรณาการการพัฒนาทั้ง กาย ศีล จิต และปัญญาไปพร้อมกันอย่างสมดุล เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่มั่นคงและยั่งยืน โดยไม่เน้นเพียงด้านใดด้านหนึ่งเพียงลำพัง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2552)

สรุปได้ว่า หลักภาวนา 4 เป็นแนวทางการพัฒนามนุษย์ตามพระพุทธศาสนา โดยมุ่งเน้นการฝึกอบรมและพัฒนาตนเองเป็นองค์รวม ครอบคลุมทั้งด้านกาย ความประพฤติ จิตใจ และปัญญา อันเป็นกระบวนการทำให้มนุษย์มีความสมบูรณ์และสามารถดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสันติและยั่งยืน

2. หลักพรหมวิหารธรรม

พรหมวิหาร 4 (อภ.ส. 34/190/75) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจ และกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ประกอบด้วย

2.1 เมตตา คือ ความปรารถนาดีและความรักใคร่ที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีความสุข มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไมตรี พร้อมคิดกระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย์และสรรพสัตว์ทั่วหน้า

2.2 กรุณา คือ ความสงสารและความใส่ใจในการช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ มีเจตนามุ่งบำบัดและบรรเทาความเดือดร้อนของปวงสัตว์

2.3 มุทิตา คือ ความยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสเบิกบาน และพลอยชื่นชมยินดีเมื่อผู้อื่นได้รับความสำเร็จ ความเจริญงอกงามยิ่งขึ้น

2.4 อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลางอย่างเที่ยงธรรม ดำรงอยู่บนฐานแห่งปัญญา ไม่เอนเอียงด้วยรักหรือชัง พิจารณาเห็นผลแห่งกรรมตามเหตุปัจจัย พร้อมวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม ตลอดจนรู้จักวางเฉยอย่างสงบเมื่อเห็นว่าผู้อื่นสามารถรับผิดชอบตนเองได้และสมควรได้รับผลตามการกระทำของตน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545)

สรุปได้ว่า พรหมวิหารธรรม 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่ใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและกำกับความประพฤติของมนุษย์ให้ดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ บริสุทธิ์ และเหมาะสมต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม หลักธรรมดังกล่าวมุ่งพัฒนาจิตใจให้มีคุณธรรมสูง ส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นรากฐานของความสงบสุขและความสามัคคีในสังคม

3. สังคหัตถุ 4

หลักคำสอนเกี่ยวกับ สังคหัตถุ 4 (อง.จตุกก. 21/32/42; 256/335) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี หลักการสงเคราะห์ซึ่งประกอบด้วย

3.1 ทาน คือ การแบ่งปันและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยเน้นการให้ธรรมทานหรือคำแนะนำที่ช่วยให้ผู้อื่นพึ่งพาตนเองได้

3.2 ปิยวาจา คือ การสื่อสารด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ จริงใจ และสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ผู้ฟัง

3.3 อัตถจริยา คือ การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมในวงกว้างมากกว่าเพียงแค่นั้นเองหรือคนใกล้ชิด

3.4 สมานัตตตา คือ การวางตัวให้เหมาะสม เสมอต้นเสมอปลาย พร้อมร่วมสุขร่วมทุกข์ และปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้อย่างกลมกลืน (พุทธทาสภิกขุ, 2525)

สรุปได้ว่า สังคหัตถุ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งสร้างความสามัคคีและความเอื้ออาทรในสังคม โดยเป็นหลักการแห่งการเกื้อกูล ช่วยเหลือ และประสานความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ส่งเสริมพฤติกรรมการแบ่งปัน การเสียสละ และการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวม อันเป็นพื้นฐานของการปลูกฝังจิตสาธารณะในสังคม

การวิเคราะห์พระพุทธศาสนากับการปลูกฝังจิตอาสาในสังคม

1. หลักภavana 4 กับ การปลูกฝังจิตอาสา

กายภาวนา เป็นการพัฒนากายและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ผ่านการใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้าอย่างมีสติและปัญญา การฝึกกายภาวนาช่วยให้บุคคลรู้จักปฏิบัติต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม ไม่ก่อให้เกิดโทษต่อส่วนรวม ซึ่งเป็นพื้นฐานของจิตสาธารณะในมิติของความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม

ศีลภาวนา เป็นการพัฒนาความประพฤติให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การดำรงตนอยู่ในศีลช่วยให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสงบ เกื้อกูล และไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ส่วนรวม อันเป็นหัวใจสำคัญของจิตสาธารณะในสังคมพหุบุคคล

จิตตภาวนา เป็นการฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็ง มั่นคง และงอกงามด้วยคุณธรรม เช่น เมตตา ความเพียร ความอดทน และสมาธิ จิตที่ได้รับการพัฒนาเช่นนี้ จะมีความเอื้ออาทรต่อผู้อื่น พร้อมทั้งจะเสียสละและทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม ซึ่งสะท้อนถึงจิตสาธารณะในเชิงคุณธรรมภายใน

ปัญญาภาวนา เป็นการพัฒนาความรู้ความเข้าใจในความจริงของโลกและชีวิต การมีปัญญาทำให้บุคคลรู้เท่าทันปัญหา เข้าใจเหตุและผล และสามารถแก้ไขปัญหาสังคมได้อย่างถูกต้อง ปัญญาภาวนาจึงเป็นฐานสำคัญของจิตสาธารณะในระดับเชิงเหตุผลและการตัดสินใจเพื่อประโยชน์ส่วนรวมอย่างเป็นธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2552)

2. หลักพรหมวิหารธรรมกับการหล่อหลอมจิตอาสา

พรหมวิหารธรรม 4 เป็นธรรมประจำใจที่ช่วยยกระดับจิตใจมนุษย์ให้ประณีตและบริสุทธิ์ เหมาะสมต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม ได้แก่ เมตตา ทำให้เกิดความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ส่งเสริมการช่วยเหลือและการแบ่งปันในสังคม กรุณา ก่อให้เกิดความใส่ใจต่อความทุกข์ของผู้อื่น และนำไปสู่การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคม มุทิตา ช่วยลดความอิจฉาริษยา และส่งเสริมความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างสมาชิกในสังคม อุเบกขา เป็นความเป็นกลางตามหลักเหตุผล ทำให้การปฏิบัติต่อผู้อื่นเป็นไปอย่างเที่ยงธรรม พรหมวิหารธรรมจึงเป็นรากฐานทางจิตใจที่หล่อหลอมให้บุคคลมีจิตสาธารณะ พร้อมยอมรับความแตกต่างและอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545)

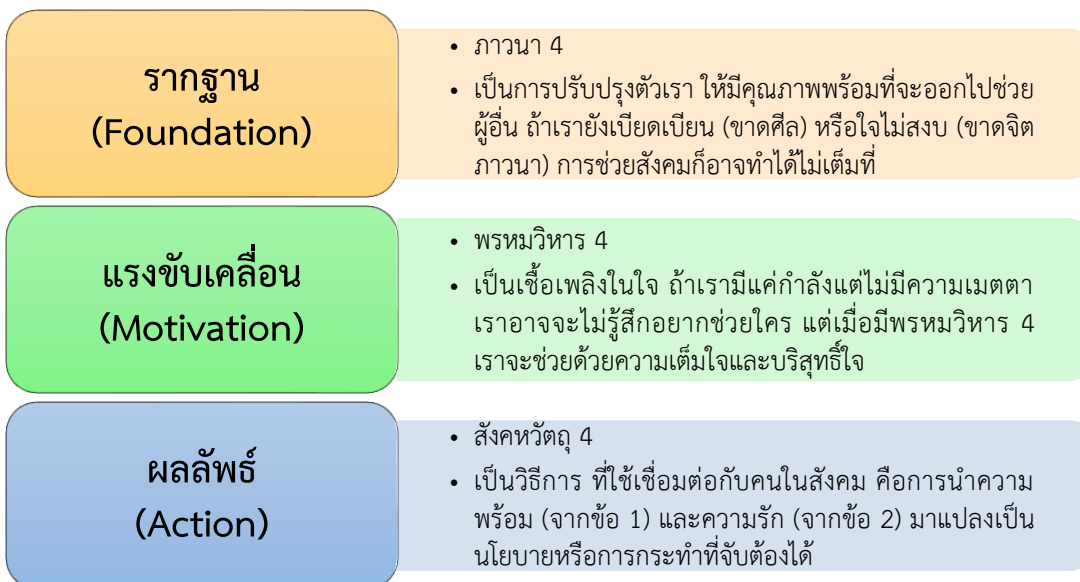
3. สังคหวัตถุ 4 กับ การแสดงออกของจิตอาสาในทางปฏิบัติ

สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมที่สะท้อนจิตสาธารณะในเชิงพฤติกรรมอย่างชัดเจน ได้แก่ ทาน การแบ่งปันและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โดยเฉพาะธรรมทานที่ช่วยให้ผู้อื่นพึ่งพาตนเองได้ ปิยวาจา การสื่อสารด้วยถ้อยคำสุภาพ จริงใจ และเกิดประโยชน์ อตถจริยา การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมในวงกว้าง สมนัตตตา การวางตนเสมอภาค ร่วมสุขร่วมทุกข์กับผู้อื่น หลักสังคหวัตถุ 4 จึงเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนจิตสาธารณะจากระดับแนวคิดให้ปรากฏเป็นการกระทำที่เป็นรูปธรรมในสังคม (พุทธทาสภิกขุ, 2525)

โดยสรุป การปลูกฝังจิตสาธารณะในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา มิได้อาศัยเพียงการปลูกฝังค่านิยมภายนอกเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างองค์รวม ผ่านหลักภavana 4 ที่พัฒนาด้านกาย ด้านศีล ด้านจิต และด้านปัญญา ควบคู่กับการหล่อหลอมจิตใจด้วยพรหมวิหารธรรม และการแสดงออกเชิงพฤติกรรมผ่านสังคหวัตถุ 4 แนวทางดังกล่าวทำให้จิตสาธารณะเกิดขึ้นอย่างลึกซึ้ง มั่นคง และนำไปสู่การพัฒนาสังคมอย่างสันติและยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

“การเสริมสร้างจิตอาสาตามแนวพุทธ”

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

“การเสริมสร้างจิตอาสาตามแนวพุทธ” โดยอธิบายกระบวนการพัฒนาจิตสาธารณะอย่างเป็นระบบ เริ่มจากการวางรากฐานภายในตนเองไปสู่แรงขับเคลื่อนทางจิตใจ และลงท้ายที่การแสดงออกเป็นการกระทำที่เป็นรูปธรรมต่อสังคม ทั้งสามส่วนมีความเชื่อมโยงกันเป็นลำดับขั้น เปรียบเสมือนกระบวนการพัฒนามนุษย์จากภายในสู่ภายนอก

ในระดับแรก รากฐานของการพัฒนาคือหลักภาวนา 4 ซึ่งเป็นกระบวนการฝึกอบรมตนเองให้มีความพร้อมทั้งกาย ศีล จิต และปัญญา การพัฒนาด้านกายช่วยให้บุคคลมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม ไม่เบียดเบียนและรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างรับผิดชอบ การพัฒนาด้านศีลทำให้เกิดวินัยและความเคารพต่อกฎเกณฑ์ของสังคม สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสงบสุข การพัฒนาด้านจิตทำให้จิตใจมีความเข้มแข็ง อ่อนโยน และมีคุณธรรม ไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ด้านลบ ส่วนการพัฒนาด้านปัญญาทำให้เกิดความเข้าใจในเหตุและผล รู้เท่าทันความจริง และสามารถตัดสินใจได้อย่างรอบคอบ หากขาดการพัฒนาในมิติใดมิติหนึ่งการทำงานเพื่อส่วนรวมย่อมไม่สมบูรณ์ เพราะจิตอาสาที่แท้จริงต้องตั้งอยู่บนความพร้อมภายในอย่างรอบด้าน

เมื่อมีรากฐานที่มั่นคงแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือแรงขับเคลื่อนภายใน ซึ่งอธิบายด้วยหลักพรหมวิหาร 4 อันประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา คุณธรรมชุดนี้ทำหน้าที่เสมือนพลังงานทางจิตใจที่ผลักดันให้บุคคลอยากทำความดีเพื่อผู้อื่น เมตตาทำให้เกิดความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ กรุณาทำให้เกิดความต้องการช่วยเหลือเมื่อเห็นผู้อื่นประสบความทุกข์ มุทิตาทำให้ยินดีเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จหรือมีความสุข และอุเบกขาทำให้สามารถวางใจเป็นกลาง มีความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียงหรือถูกครอบงำด้วยอคติ หากมีเพียงกำลังหรือความสามารถแต่ขาดคุณธรรมเหล่านี้ การกระทำอาจกลายเป็นการช่วยเหลือที่ขาดความเข้าใจหรือ

แฝงด้วยผลประโยชน์ส่วนตน แต่เมื่อมีพรหมวิหาร 4 เป็นฐานใจ การกระทำเพื่อสังคมจะเต็มไปด้วยความจริงใจและความสมดุล

ในขั้นสุดท้าย คือ ผลลัพธ์หรือการลงมือปฏิบัติ ซึ่งอธิบายผ่านหลักสังคหวัตถุ 4 อันเป็นวิธีการแสดงออกของจิตสาธารณะให้ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม ทานสะท้อนการให้และการแบ่งปันทรัพยากรหรือเวลา ปิยวาจาเป็นการสื่อสารด้วยถ้อยคำที่สุภาพ สร้างสรรค์ และประสานความเข้าใจ อัตถจริยาเป็นการลงมือทำกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม และสมานัตตตาเป็นการวางตนเสมอต้นเสมอปลาย มีความเสมอภาคและร่วมทุกข์ร่วมสุขกับผู้อื่น หลักทั้งสี่ประการนี้ทำหน้าที่เชื่อมโยงความพร้อมภายในและแรงจูงใจทางจิตใจให้กลายเป็นพฤติกรรมที่สร้างประโยชน์แก่สังคมอย่างแท้จริง

โดยสรุป การสร้างจิตอาสาตามแนวพุทธมิใช่เพียงการรณรงค์ให้ทำความดีเป็นครั้งคราว แต่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างองค์รวม เริ่มจากการฝึกตนให้มีคุณภาพภายใน สร้างแรงขับเคลื่อนด้วยคุณธรรม แล้วจึงแสดงออกผ่านการกระทำที่รับผิดชอบต่อและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เมื่อทั้งสามมิติประสานกันอย่างสมดุล จิตสาธารณะจึงจะเกิดขึ้นอย่างมั่นคง ยั่งยืน และก่อให้เกิดสังคมที่เอื้ออาทรและเกื้อกูลกันอย่างแท้จริง

สรุป

การปลูกฝังจิตอาสาในสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างลึกซึ้งและเป็นองค์รวม โดยเริ่มจากการพัฒนาภายในจิตใจของบุคคล แล้วขยายผลไปสู่การแสดงออกเชิงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคม แนวคิดเรื่องจิตสำนึก จิตอาสา และจิตสาธารณะ ล้วนสะท้อนถึงความตระหนักรู้ในหน้าที่ ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม และความสมัครใจในการทำความดีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นและสังคมโดยไม่หวังผลตอบแทน

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้วางกรอบแนวคิดและแนวปฏิบัติที่ชัดเจนในการเสริมสร้างจิตสาธารณะ ได้แก่ หลักภavana 4 ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา ช่วยหล่อหลอมให้บุคคลมีวินัยในตนเอง มีจิตใจเข้มแข็ง มีเมตตา และมีปัญญาในการดำเนินชีวิตและแก้ไขปัญหาสังคมอย่างถูกต้อง หลักพรหมวิหารธรรม 4 ทำหน้าที่เป็นรากฐานทางจิตใจที่ยกระดับคุณธรรม ส่งเสริมความเอื้ออาทร ความเข้าใจ และความเป็นธรรมในการอยู่ร่วมกัน ส่วนหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้จิตสาธารณะปรากฏเป็นรูปธรรมผ่านการให้ การพูดจาดี การบำเพ็ญประโยชน์ และการวางตนอย่างเสมอภาค

พระพุทธศาสนามีได้มองจิตอาสาเป็นเพียงพฤติกรรมภายนอก หากแต่เป็นผลลัพธ์ของการพัฒนาจิตใจภายในอย่างต่อเนื่อง เมื่อบุคคลได้รับการพัฒนาตามหลักธรรมดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดพลเมืองที่มีคุณภาพ มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เคารพสิทธิของผู้อื่น และพร้อมเสียสละเพื่อสังคม อันจะนำไปสู่ความสงบเรียบร้อย ความสามัคคี และการพัฒนาสังคมอย่างสันติและยั่งยืนในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2552). หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2552. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- จิราภรณ์ พงษ์ศรีทัศน์. (2555). ปัจจัยที่ส่งผลต่อจิตสาธารณะของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ.
- ชิสา จิรกวินการ และทิพย์ธิดา ณ นคร. (2566). ปีติสุขจากงานจิตอาสา. วารสารมหาปชาบดีเถรีปริทรรศน์, 1(2), 36–43.

- ดวงกมล ทองอยู่. (2555). การประยุกต์ทฤษฎีทางจิตวิทยาเพื่อพัฒนาจิตสาธารณะให้เด็กและเยาวชนไทย. วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์ออนไลน์, 2(1), 23-42.
- ปัญญา รุ่งเรือง. (2562). จิตสาธารณะ: แนวคิดพื้นฐานและการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาและปลูกฝังจิตสาธารณะให้แก่ผู้เรียน. ใน รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม. (น. 1361-1370). นครปฐม: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- พระครูปริยัติพัชรธรรม และคณะ. (2567). การพัฒนาปัจจัยส่งเสริมจิตอาสาตามหลักพุทธธรรม. วารสารวิจัยวิชาการ, 7(2), 13-26.
- พระครูวิลาศกาญจนธรรม และคณะ. (2565). การพัฒนาจิตอาสาตามแนวทางพระพุทธศาสนา. วารสาร มจร กาญจนปริทรรศน์, 2(2), 117-126.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2545). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ: บริษัท เอส อาร์.พรินต์ริง แมส โปรดักส์จำกัด.
- _____. (2552). พุทธธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2525). พุทธศาสนากับคนรุ่นใหม่และสังคมไทยในอนาคต. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วัดบวรนิเวศวิหาร. (2532). ทศบารมีทศพิธราชธรรม. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- วิชัย วงษ์ใหญ่. (2554). จิตอาสา. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา.
- สัมพันธ์ คงพูนทรัพย์. (2560). การใช้หลักพุทธธรรมในการทำงานจิตอาสา. Journal of Roi Kaensarn Academi, 2(1), 2-14.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2553). แนวทางพัฒนา การวัดและประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2550). ชื่อบ้านนามเมืองจังหวัดปราจีนบุรี ลุ่มน้ำ บางปะกง ชายฝั่งทะเลตะวันออก. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงวัฒนธรรม.